

УДК 81'2/'44

СТРАТЭГІЧНЫ АРСЕНАЛ ПАФАСУ: ФІГУРЫ І АКТЫ МАЎЛЕННЯ

Т.М. ІГНАЦЮК

(Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт)

tignatyuk@mail.ru

У артыкуле даследуюцца сродкі выразнасці і дзейснага праяўлення асобы як сацыяльнай адзінкі, якія ствараюць стратэгічны арсенал катэгорыі пафасу. Асаблівая ўвага надаецца прагматычна маркіраваным фігурам маўлення, маўленчым актам і фразеалогіі, што ўваходзяць у склад стратэгічнага арсенала катэгорыі пафасу. Размяжоўваюцца і аналізуюцца фігуры дыялагізму і фігуры выдзялення. Да ліку першых адносяцца заклікі, лозунгі, звароты, праклёны. Да фігур азначэння належаць ідэнтыфікацыйныя азначэнні, міёзіс, пафасна маркіраваная афарыстыка і фразеалогія. Прыводзяцца прыклады фігур маўлення – маўленчых абаротаў выражэння зместу, пры пасрэдніцтве якіх рытар дэманструе прагматычную значымасць свайго маўлення. Сцвяржаецца, што пафас маўлення не адрывуны ад ідэі сацыяльнага пазіцыяніравання і ідэнтыфікацыі асобы.

Ключавыя словы: сацыяльныя супярэчнасці, пафас, фігуры дыялагізму, фігуры выдзялення, ідэнтыфікацыя асобы.

Уводзіны. Стратэгічны арсенал катэгорыі пафасу складаюць прагматычна маркіраваныя фігуры маўлення, маўленчыя акты і фразеалогія. У лінгвістычных даследаваннях фігуры маўлення звычайна супрацьпастаўляюцца тропам. Фігуры маюць дыскурсіўна-рытарычную прыроду, а сутнасць тропаў – выяўленча-мастацкая. Троп з'яўляецца «не толькі сродкам мастацкага выяўлення, але ў значна большай ступені – сродкам раскрыцця сэнсу» [1, с. 205]. Сутнасць тропа імпрэсіўная (выяўленчая); грэч. *tropos* – ‘поворот’ (параўн.: *павярнуцца душой (тварам) да кагосьці-чагосьці*) [2, т. 5, с. 520]. Рэфлексійная “паваротнасць” не ўласціва фігурам – абаротам маўлення.

Адрозненне паміж “абаротамі” і “паваротамі” фундаментальнае для мовы і маўленчай дзейнасці. Звернута-накіраванае маўленне разумеецца як дыкурс, сэнсавыя павароты (рэфлексы) характэрны для логасу (слова). Па гэтай прычыне фігуры па азначэнні з'яўляюцца *фігурамі маўлення*, інакш – *рытарычнымі фігурамі*. Аднак, як паказвае даследаванне пафасу маўлення, строгай дыскурсіўна-вербальнай дыферэнцыяцыі і замацаванасці тропаў і фігур маўлення не існуе. Напрыклад, ва ўмовах ідэалагізаванага дыскурсу метафара набывае акцыянальнае гучанне (палітычная метафара), а перыфраза ўжываецца ў ролі, уласцівай палітычнаму арлыку.

Асноўная частка. Пад рытарычнай фігурай намі разумеецца ўзнаўляльны прыём выражэння зместу, пры пасрэдніцтве якога рытар дэманструе яго прагматычную значымасць і сваё асабістае стаўленне. Неабходна адзначыць, што колькасць рытарычных фігур (з улікам старажытных класіфікацый) больш за дзвесце. У.І. Анушкін у гэтай сувязі адзначае, што «класіфікацыі рытарычных фігур ўяўляюцца шматлікімі, а сама колькасць фігур – неаглядная» [3, с. 194]. Аднак традыцыйна ў рыторыцы адрозніваюцца два іх асноўныя тыпы – фігуры дыялагізму і фігуры выдзялення. Адрозненне паміж імі палягае на тым, што фігуры дыялагізму звязваюцца з дыялагічнымі адносінамі, г.зн. з'яўляюцца маўленчымі структурамі, якія разлічаны на ўзаемадзеянне рытара і аўдыторыі. Прычым аўдыторыя можа быць і віртуальнай. Напрыклад, тыповымі фігурамі дыялагізму з'яўляюцца *звароты* і *пытанні*: **Сябры мае! Пад пустака дыванамі Ці не абрыдла безназоўнасць вам? Дзе дзверы, што замкнуліся за вамі? Як вас знайсці? Якіх пытацца брам?** (А. Куляшоў). Асаблівая патэтыка ўласціва рытарычнаму пытанню: **Як яны Беларусь пакідалі, У дарогу з сабою Мяшэчкаў з зямлёю Не бралі. Што ім жменька зямлі той?** (А. Куляшоў).

Фігуры выдзялення з'яўляюцца канструктыўнымі схемамі прадстаўлення зместу; пры іх пасрэдніцтве факусіруюцца ці падкрэсліваюцца пэўныя семантычныя кампаненты. Прыкладам фігуры выдзялення можа служыць *фігура азначэння*. Азначэнне адносіцца да фігур выдзялення, таму што існуе канструктыўная схема яго пабудовы [1, с. 209]. З пункту гледжання рыторыкі азначэнне разумеецца не столькі ў лагічным, колькі ў ідэнтыфікацыйна-ўстановавым плане. У сацыяльнай рэальнасці асоба павінна пэўным чынам вызначыцца, напрыклад, паводле перакананняў. Таму да фігур выдзялення належаць іменныя “ідэнтыфікатары” на “-іст”, тыпу *фаталіст, авантурыст, шавініст* і да т.п. Уласна азначэннямі з'яўляюцца прыметнікі, якія вызначаюць прадметы і асоб паводле іх ідэнтыфікацыі з пэўным грамадскім інстытутам, напрыклад, фірмай (*матальскі кажуюшок, кракаўская сантэхніка*), партыяй (*камуністычны, дэмакратычны*), дзяржавай (*расійскі, амерыканскі*) і г.д.

Перфарматыўным маўленчым актам, які належыць да пафаснага арсенала, з'яўляецца заклік. Будучы маўленчым дзеяннем, заклік можа быць рэгламентаваны законам, г.зн. мець юрыдычныя наступствы,

напр.: *заклік да тэрарызму, заклік да байкоту выбараў, заклік да экстрэмісцкай дзейнасці* і г.д. Як адзінкі прагматыкі маўлення, заклікі адрозніваюцца ад рэфлексійных зоваў. У водзыве выяўляюцца пачуцці: *адазвацца* “аднесціся спачувальна да чаго-н.; адказаць якім-н. пачуццём на што-н.” *Адазвацца на заклік. Адазвацца на просьбу. Сэрца яго /Мікалая/ адазвалася радасным стукам* (У. Дамашэвіч) [2, т. 1, с. 113]. Так, народныя песні з іх спрадвечным рэфлексійным “ой” – мастацкія водзывы на шматлікія выявы жыцця (“*Ой, ляцелі гусі з броду...*”; “*Ой, у лузе каліна стаяла...*”; “*Ой, у зялёным садочку...*” і да т.п.).

У гістарычнай перспектыве пафасны зарад заклікаў (клічаў) праяўляецца як прадпісанне да актыўнай дзейнасці – барацьбы ці яднання: *У горадзе крычаць: пралетары ўсіх краін, яднайцеся! Выходзіць, клічуць яднацца. А ты кажаш, пралетары згуртаваныя* (А. Асіпенка). Адкрыты пафас барацьбы гучыць у паэзіі, прысвечанай абуджэнню свядомасці беларускага народа: *Вызваль дух свой, рабскі люд!* (А. Гарун); *На сход, на ўсенародны, Грозны, бурны сход Ідзі, аграблены, закованы народ!* <...> *Адай на суд свае ўсе Крыўды, слёзы, кроў* (Я. Купала). *Над зямлею папльў новы, радасны кліч: “Бедакі ўсяго свету, злучайцеся! Распаліце ў душы слова вольнага зніч; Ад смяротнага сну абуджайцеся!* (А. Дудар); *Гары ж, агонь Кастрычніка, гары! Свой промень зыркні раздувай. Няхай ён ззяе з краю ў край! Хто спіць да гэтае пары – Уставай!* (Ц. Гартны). Заклікі абуджаюць грамадства да змагання і нацыянальнага будаўніцтва: *Хай званы зазвоняць з жарам, Хай музыка ў струны ўдара! Гэй, паўстань, народ!* (Я. Купала).

Заклікі як фігуры маўлення найбольш ярка выражаюць імкненне абудзіць народыя масы, згуртаваць іх, зрабіць сацыяльна актыўнымі. Імператывы *Паўстань!* з’яўляецца найбольш частотным у беларускай пафасна-грамадзянскай лірыцы: *Паўстань, народ!.. З крыві і слёз кліч гэты... Цябе чакае маці-Беларусь!* (Я. Купала); *Паўстань, народ! Прачніся, беларусе! Зірні на Бацькаўшчыну, на сябе! Зірні, як вораг хату і зямлю раструсіў, Як твой навала злыдняў скарб грабе! Паўстань і глянь, як ззяюць скрозь вагнішчы, Як носяцца ўсяветных змен вяхры, Як на старога быту папалішчы Цвет заўвітае новае зары! Паўстань, народ!* (Я. Купала); *Паўстань жва оружна за нівы, хаты, За зліты кроў і потам шкур <...> Арлы мо ззінуць, але арляты Збудуюць моцны краіне мур* (К. Чорны). *Узбуджаны натоўп даволі лёгка ўспрымае максімалісцкія лозунгі менішасці: “Зямлю – сялянам, заводы рабочым, мір – салдатам!”* (А. Асіпенка). *Сталін толькі падтрымаў спрадвечныя спадзяванні народа, даўшы лозунг: ліквідуем кулацтва як клас!* (А. Асіпенка). *Марк залпам выпіў бакал і з усяе сілы кінуў яго на падлогу. Бакал разбіўся на зіхатлівыя кавалачкі”, “Смерць адступнікам і адшчэпенцам!”* <...> *Ягоныя словы патанулі ў громе духавога аркестра* (А. Асіпенка).

Пафасна валентным з’яўляецца маўленчы акт праклёну – “крайняе і беспаваротнае асуджэнне са злавесным прадраканнем, пажаданнем” [2, т. 4, с. 394]. “Адзінкі гэтага жанру, – сцвярджае З. Бадзевіч, – на жаль, не сталі аб’ектам даследавання сучасных даследчыкаў-лінгвістаў, фалькларыстаў і збіральнікаў, паколькі не ўвайшлі нават у шматтомнае выданне “Беларуская народная творчасць”. Між тым яны прадстаўляюць выдатныя ўзоры мастацкага валодання словам, прыклады дасканалай арганізацыі тэксту ў поўнай адпаведнасці з прагматыкай выказвання” [4, с. 126]. Праклёны з’яўляюцца важным элементам нематэрыяльнай культурнай спадчыны беларусаў, раскрываюць іх маральныя і культурныя каштоўнасці і ідэалы. “Звычайна кожны ўчынак аднаго чалавека, што робіць шкоду другому, – заўважыў у свой час Кандрат Крапіва, – выклікае кленічы: *Каб табе ў грудзях рабіла, Каб табе зарвала ды залажыла, Каб цябе ўзяло ды не адпусціла*” [5, с. 67]. Праклёны належаць дыялектнаму прастамоўю. Вясквы побыт, відаць, цяжка сёння ўявіць без дадзенага віду выслоўяў: *жонка кляне п’янага або гультаяватага мужа, гаспадыня – гаспадарку, суседка – суседку і г.д.: Каб ты сонца бачыла толькі, як тая свіння асмаленая* (в. Святычы, 2016 г., 19 ліп.); “*А каб у цябе пчолы не раіліся, куры не нясліся, збожжа не расло і ўсё ў яму пайшло*” (в. Яцкаўшчына, 2016 г., 22 ліпеня) [6, с. 30].

З пункту гледжання фармальнай арганізацыі кленічаў, выяўляецца асоба, якой накіраваны праклён, дзеянне, якім чынам павінна адбыцца пажаданне, суб’ект (утваральнік) дзеяння, а таксама часціца як актуалізатар эмацыянальна-экспрэсіўнага адцення выказвання, напр.: *Вочы яе /ігуменні/, поўныя агіды, глядзелі ў вочы камісару, твар стаў проста шэрым – сталёвага колеру, а голас задрыжаў ад напругі і нянавісці. – Табе ж, вырадак д’ябальскі, – праклён на стагоддзе стагоддзяў! Табе і роду твайму! Будзь пракляты ты мною, як пракляты Госпадам, хай святло Божэе... Камісар не даў дагавырыць* (В. Гапееў). – *А нашто ён табе? Падсвінка не далі, дык па грошы прыпёрся? Каб твой дзіцёнак ля вады хадзіў, а напіцца не мог. Каб праз твае рэбры козы сена цягалі... – О, пуд гразі прывалок! Не мог боты зняць. Каб табе ногі паадсыхалі! Самагонкі шукаць? Каб ты ўжо напіўся, ды і засіліўся... Каб ты пайшоў і не вярнуўся...* (Л. Галубовіч).

Маўленчыя акты, як правіла, не адбываюцца без звароту – несумненна пафасна валентнай фігуры маўлення і, адначасова, прагматычнага апэратара, напр.: *А чаго, беларус, ты маўчыш?! І табе годзе, братку, драмаць: Калі можна гукаць – ты маўчыш, Каб пасля не прыйшлося шкадаваць...* (М. Чарот). – *Шапоўныя грамадзяне, члены саўгаснай гаспадаркі “Гігант”, якая створана па ўказанні партыі на прадмет хутэйшага ўступлення ў светлае будучае – камунізм* (А. Асіпенка); *Пралетары ўсіх краін, яднайцеся!* (надпіс на гербе СССР).

Зваротак выступае рэгулюючым аператарам сацыяльнай іерархіі. Ім вызначаецца сацыяльны статус асобы ў афіцыйных абставінах і дыстанцыя зносін, напр.: *Таварышы, давайце прыступім да справы, дзеля якой, уласна кажучы, мы і сабраліся тут* (Я. Колас); *Калегі! Усе мы ведаем магчымасці нашай “слаўнай” айчыннай медыцыны* (У. Ліпскі); *Грамадзяне калгаснікі! П’янства – нікчэмная рэч!* (Л. Прокша); *Грамадзяне, калі ласка, падрыхтуйце білеты для кантролю* (Л. Прокша). – *Таварышы! Да вас прыйшлі шэфы! – нягучна, але бадзёрым голасам абвясціла сястра, не дадаўшы да першага слова “раненыя”, і мне гэта спадабалася, бо ўсоды ў імпіталях толькі і чулі “таварышы раненыя” ды “таварышы раненыя”... Сястра не хацела лініі раз напамінаць салдатам пра іх калецтва* (К. Каліна).

Агентуінае імя ў зваротце выражае дынаміку памкнення да рэалізацыі пэўнага акта: – *Дай мне! – устаў з падаконніка Дубадзел. Яшчэ да таго, як Барыс даў згоду, Дубадзел рушыў да стала прэзідыума. Момант стаяў моўчкі, сярод нацятай цішыні. Выцягнуў шыю, ускінуў галаву, раішчы, адважны. – Гражданине, а таксама гражданкі сяла Глінішча! І асабліва – калхознікі, якія ўчора разабралі сваю маемасць і тым самым выйшлі з калхоза “Рассвет”!* – *Голас яго быў поўны настойлівасці і закліку* (І. Мележ). У кастрычніку 1986 г. быў надрукаваны зварот ЦК КПСС “Воінам-інтэрнацыяналістам, якія вяртаюцца з Дэмакратычнай Рэспублікі Афганістан”: *Штодзённа рызыкуючы жыццём, вы, байцы-інтэрнацыяналісты, выратавалі тысячы афганскіх дзяцей, старых і жанчын ад крывавай расправы наёмных забойцаў і тэрарыстаў, далі магчымасць дзецям хадзіць у школу, сялянам збіраць ураджай, рабочым працаваць ля станка (“Звязда”)*.

Звароткі па прычыне сваёй камунікатыўнай накіраванасці ўжываюцца разам з фігурамі закліку і з’яўляюцца інстытуцыянальнымі носьбітамі пафасу маўлення. Ім супрацьпастаўляюцца апелятывы, у якіх увасабляецца этас, прадстаўлены сістэмай устойлівых формул і выразаў, а таксама мноствам сітуацыйных маўленчых паказчыкаў, што ствараюць этыкетную рамку (норму) зносін. Аднак неабходна адрозніваць феномен апеляцыйнасці (адрасатнасці) ад накіраванасці (рус. *обращённость*).

Апеляцыя – не зварот, а этычны “падыход” да адрасата. Рэфлексійныя вербальныя апелятывы выступаюць інструментам рэгулявання асабістых адносін і выяўлення пачуццяў чалавека ў размове. – *Насця! Настачка! Настуля!.. Сюды-тка бяжы!.. Ды хутчэй!* (В. Зуёнак). *Што мне рабіць? Вярнуцца, родная мая, што мне рабіць?* (М. Зарэцкі); *Дзякуй на добрым слове, Лявонка* (А. Петрашкевіч); *Пойдзем яшчэ ў ваду, Павёлка?* (У. Караткевіч); – *Што, золата маё ненагляднае, пракалася мяне, ненавісніка?* (Я. Купала); – *Яўхімка, зяцёк мой даражэнькі, – завіхалася каля маладога мачыха* (І. Мележ).

Апелятыў – прадукт мастацкай творчасці, напрыклад: *І даўно ўжо трэ было гэтак сказаць, мая ты кветачка майская* (І. Купала); *Мая ты птушачка без крылаў, пайшла б на вуліцу, у сад* (Г. Марчук). *Ну, ну, петушок! Не гарачыся, паспееш з козамі на торг* (І. Купала). Апеляцыя – крыніца эмпатыі да адрасата: “*А як жа ты жывеш, Арсенька?*”, – спытала Галя, і ў яе голасе, і ў гэтым змяняльна-ласкавым “*Арсенька*” мне пачуліся дабрыва і спагаднасць да людзей, адвеку ўласцівыя працавітай беларускай сялянцы (В. Марціновіч); “*Праходзь, Ігарочак, праходзь, гаротненькі, – шкадуе яго нейкая спагадлівая цётка, – хіба ж мы не людзі, не разумеем*” (Г. Кісялёў). Апеляцыя ў адрозненне ад зваротку арыентавана на імперсанальнага Другога і, па сутнасці, не мае інстытуцыянальнага статусу.

Да фігур азначэння належаць ідэнтыфікацыйныя азначэнні. У гістарычным плане значны ўплыў на фарміраванне ідэалагізаванага слоўніка беларускай мовы зрабіў падзел свету на дзве антаганістычныя сістэмы – сацыялістычную і капіталістычную. Прынцып “сваё – чужое” выразна выяўляецца ў дыхатэміі паняццяў *сацыялістычнае – несаяцыялістычнае, пралетарскае – непралетарскае, савецкае – несавецкае* і г.д. Азначэнне *пралетарскае* ўкараняецца як асноўны крытэрыў пры стаўленні да ўсіх прадметаў і з’яў рэчаіснасці, напр.: – *Цвёрдасці ў цябе мало!* – сказаў з напрокам Міканор. – *Ніякай пралетарскай стойкасці* (І. Мележ); – *У мяне, Маруся, жылістая пралетарская нянавісць крывавай стрэмкай сядзіць...;* – *Я цябе ў першыя шарэнгі настаўлю, і павядзеш ты маладыя параткі па пралетарскай дарозе...;* – *Краіне патрэбны пралетарскія кадры. Кадры, Сяня, рашаюць усё* (А. Асіпенка). “*Не магу маўчаць!*” *Ад болю за нашу светлую справу, якой бацькі нашы аддалі маладосць і пралетарскую кроў* (А. Асіпенка); – *А контррэвалюцыя – я табе з усёй пралетарскай праматой заяўляю – была грознай сілай на ўсіх гістарычных этапах сацыялістычнай рэвалюцыі* (А. Асіпенка). *Глеб Кротаў выпіў штрафную зухавата, па-маладзецку крэкнуў і па-пралетарску панюхаў скрынку хлеба* (А. Асіпенка).

Тэрмінам новай сацыялістычнай рэчаіснасці стаў прыметнік *савецкі*. У яго пафасна-ідэалагізаваным змесце знаходзіцца адгалосак міф аб перавазе, “лепшасці” ўсяго савецкага, напр.: *савецкая культура, савецкая мараль, савецкі патрыятызм, савецкі быт, савецкая навука, савецкая моладзь, савецкія жанчыны, савецкі лад жыцця, савецкая сям’я (народаў)* і інш. *Калі сцісне дачасна імглой, ты скажы: хоць пагаслі зарніцы, ды над нашай савецкай зямлёй будзе вечна зіхцець Мілавіца...* (Ул. Дубоўка).

Выключную прагматычную значнасць у сацыялістычнай рэчаіснасці меў прыметнік *ленінскі*. Устойлівы характар набылі выразы *ленінскі стыль работы, ленінская нацыянальная палітыка, ленінскія нормы партыйнага жыцця* і інш. Сублімацыйны змест мае прыметнік *ленінскі* ў тагачасных прыказках і прымаўках, напр.: *Ад ленінскай навукі мацнеюць розум і рукі. Ленінскі завет перааробляе ўвесь свет. Ленінская праўда святлей за сонца. Ленінскі завет ведае і малы і дзед і інш.* (БНПП).

Класава-прагматычную канатацыю мелі прыметнікі *бальшавіцкі, камсамольскі, сталінскі, марксісцкі, калгасны*; напр.: – *3 камсамольскім прывітаннем і з пажаданнем хутчэй прыехаць у Мінск* (П. Трус); – *Бальшавіцкае вітанне савецкай уладзе і яе доблеснаму прадстаўніку таварышу Удоеву...* (А. Асіпенка); *Мы зьбярэм у гэтым годзе небывалы ўраджай. Для ўборкі маем жнейкі, маем сталінскі камбайн* (У. Ліпскі); – *Я кулю ў лоб пушчу, але ад нашай марксісцкай мэты не адступлюся* (А. Асіпенка); *Мы калгасным ураджаем усіх ворагаў пужаем* (Прымаўка).

Узвышэнне сацыялістычнага адбывалася шляхам нагнавання класавай варожасці да ўсяго іншага, у першую чаргу да таго, што непасрэдна звязана з капіталістычным укладам жыцця. Са знакам “мінус” праходзіла, як правіла, усё, што не мела дачынення да сацыялістычнага ладу, напр.: *буржуазная ідэалогія, буржуазная мараль, буржуазны нацыяналізм, буржуазная прэса, буржуазная дэмакратыя, буржуазная культура* і інш. Пагардлівы змест меў прыметнік *кулацкі*, напр.: – *Але ж у яго ідэалогія кулацкая*, – *усё яшчэ абураўся Алесь* (У. Шахавец). Але адзін і той жа прыметнік можа атрымаць цалкам супрацьлеглую канатацыю ў залежнасці ад таго, хто яго асэнсоўвае, параўн.: – *Дак от, кажу: добры чалавек! Добры, абыходлівы!.. Словам, парцейны!.. От і ўсё!*; *“Еты бацьку роднага ўтопіць, калі трэба, за савецкую ўласць! К этаму і не падыходзь блізка, не прасіяся на літасць! Парцейны ўвесь, да нітачкі! Зразу відно!”* – *падумаў Сцяпан, калі вайсковец [Зубрыч] пайшоў позіркам па другіх* (І. Мележ).

Фігурай азначэння з’яўляцца міёзіс – “фігура маўлення, якая заключаецца ў заведамым прымяненні ступені ці ўласцівасці чаго-небудзь” [7, с. 226]. Гэтая фігура экспрэсіўнага маўлення адрозніваецца ад літоты – тропы, звязанага з вербальнай суб’ектыўна-рэфлексійнай імпрэсіяй, што выяўляецца ў дэмінітыўных дэрыватах. Для выражэння памяншальнасці ў беларускай мове існуе разгорнутая сістэма суфіксаў, якія пераходзяць ад значэння аб’ектыўнай памяншальнасці да выражэння шматлікіх гіпакарыстычных адценняў, якія фактычна не падаюцца класіфікацыі. Суб’ектыўная рэфлексія “маленькі – міленькі” – звычайная моўная з’ява, напр.: *Бязмежная жэласць да яе пранізала сэрца. – Няпраўда, няпраўда. Ты ж тая маленькая Волечка* (У. Дубоўка).

У выніку ідэалагізацыі жыццёвай рэальнасці феномен ласкавасці набывае ідэалагічна-класавы змест: – *Ласкавасць, Маруся, катэгорыя класавая*, – *павучальна сказаў тата* (А. Асіпенка). Меліярацыйная рэфлексія дэмінітыўнасці змяняецца на пэярэтыўную эмоцыю, калі памяншальнасць становіцца падставай міёзісу. У інстытуцыянальнай рэальнасці сэнс “малы” набывае цалкам супрацьлеглае сатырычна-пагардлівае азначнае значэнне. Маласць ў такіх выпадках асэнсоўваецца як дробнасць, якая асацыіруецца з сацыяльнай нязначнасцю – нясталасцю, няспеласцю і г.д. – *Думаеш, клоп малы, ужо ў цябе ёсць нейкая недатыкальнасць асобы!* (А. Федарэнка); – *Ты яшчэ, кузака малая, слабы надто* (Н. Карпюк); параўн.: *Ён [Апейка] успомніў палескі жарцік, не раз чуты дома: “А за Гомелем людзі е?”* – *“Е. Толькі дробненькія”* (І. Мележ).

Пагардлівы змест набываюць у маўленні дэскрыптывы, якія сведчаць аб сацыяльнай нясталасці асобы: *3 тыдзень абіваў парогі розных майстэрняў, фабрык і заводаў, гатовы пайсці на любую работу, але паглядзяць на мяне – і адмаўляюць. Жаўтароты* (І. Гурскі); *Хлопцы, дзяўчаты, што згрудзіліся ля вазоў – жаўтаротая, зялёная моладзь* (І. Навуменка); – *Прэч! Наз-зад, галапузья чэрці*, – *зашыпеў на хлапчукоў страўнік і пагразіў шабляй* (В. Хомчанка); *Ханскі сын, ичанюк жаўтавухі. Прыязджаў; <...> Убачыў... Адняў...* (У. Караткевіч); – *Малако матчына на губах не абсохла. Ай, блазnota!* (І. Гурскі); – *Давай, давай! Малакасос!.. Не згубіся. Цягнецца, што цяля.* (І. Пташнікаў); – *Смаркачы яшчэ з носа цякуць, а збіраюцца свет перайначыць...* (Я. Колас); *Мала ты ведаеш, зелень ты*, – *па-бацькоўску прамовіў Гардзеі* (І. Мележ); – *Разганю я вашу кампанію, жаніхі смаркатыя* (А. Асіпенка); *Рабінка <...> холадна, амаль варожа зірнуў на Мішу. – Малы ты яшчэ, сысунок ты яшчэ, каб гаварыць мне такія гаворкі* (М. Паслядовіч) [2, т. 5, с. 435].

На працягу стагоддзяў людзі, што належалі да ніжэйшых класаў, называлі сябе здрабнёнымі імёнамі. Гэтая традыцыя назіраецца ў справядстве Старажытнай Русі: *уніжальна іменавалі сябе прасіцелі ў чалабітных, паны – халопаў: Холопь твой Замятница Субуровь <...> Иванец, Богданко Сабуровь, Данилець и Данилко Сабуровь; даль есми ему паробка Титца <...> дивочьку Ульяницу Зеленовкову <...> Матренку Ивашкову жену да съ ее Васильцомь <...> да третью сиротину Исайца Зеновкова и сына...* «Правіла ўжываць імёны людзей, якія стаялі на ніжэйшай ступені сацыяльнай лесвіцы, з уніжальным суфіксам, – адзначае А.М. Палякова, – было да такой ступені абавязковым, што нават антрапонімы нярускіх, іншамоўных народаў – татар, башкір, калмыкаў і інш. – запісваліся ў рускіх дакументах таксама з суфіксам -к(а): *Татарин Исекайка Батырев тамгу свою приложил; Башкирец Досайка Иткиняев допрашиван; Черемисин Токпайка Актыбаев лисицу гонял*» [8, с. 56].

Фігура міёзісу выражаецца не толькі лексічна, але і з дапамогай марфалагічных сродкаў, якімі прыўносіцца ў маўленне сатырычны пафас, “замешаны” на эмоцыі пагарды і здэкліваасці – злога высмейвання, кпіну. Пры дапамозе дэмінітыўных суфіксаў рэфэрэнты пераводзяцца з плана мностваў у аспект велічынь. Напрыклад, слова *штука* з’яўляецца падліковым назоўнікам, суфікс -к-а надае гэтаму назоўніку памяншальнае значэнне, якое суправаджаецца эмоцыяй пагарды, напр.: – Глушак еты, Яўхім, – *штучка*: – *прамовіў унураны ў свае думкі Дубадзел. “Штучка” прыказаў так, што Башлыкоў зірнуў пільна. – Выкіне*

яшчэ. *Пабачыце* (І. Мележ). На такі ж узор атрымліваюць пагардлівую канатацыю словы *тып і суб'ект*, напр.: *Перада мною стаяў не страшна запушчаны Іван Дулька, а зусім мала на яго падобны чысценькі, прылізаны, як бы намазаны алеем, прыгладжаны тыпчык* (К. Кірэнка).

Пагардлівае значэнне ўласціва дэмініутывам, якія выражаюць маральную ацэнку, напр.: *Напэўна, і сірату з дзетдома гэтая лярвачка не прыняла б, каб усынавіць – нашто ёй клопат лішні* (А. Карпюк); *Усміхаецца нармальнай жаночай усмешкаю – ладная фіфачка, далібог* (Г. Далідовіч); – *Я ж сапраўды побач з ёю – звычайная мяшчаначка* (М. Герчык). – *Ах, праведнік. Падцілачку сабе знайшоў...* (У. Міхно); *Сцяпан Мікалаевіч пахітаў галавой: маўляў, слабочок ты, Сіма* (А. Асіпенка); *Як і кожны раз, калі ўпіхалі новага чалавека, падскочыў нахабна нізкарослік...* (Г. Далідовіч).

Пафас сацыяльнай пагарды ўласцівы вытворным, якія маюць дачыненне да сферы палітыкі, г.зн. звязаны з інстытуцыянальнай рэальнасцю. Паказальным у гэтых адносінах з'яўляецца ўжыванне дэмініутыўнай формы ад слова *дух – душок*, напр.: *Душок нядобры! – прамовіў ён /Башлыкоў/ значна... Позірк, якім навёў да Глушака, да Дубадзела, казаў, як гэта важна: “душок”* (Мележ). *Нейкі гнюсны душок распаўсюджваецца па краіне, пранікае ва ўсе шчыліны* (ЛіМ). – *А прадукт тваёй галавы гоніць брак з буржуазным душком* (А. Асіпенка); – *Сяло ў вас заможнае, контррэвалюцыйнага душку хапае. І, вядома, контррэвалюцыйнай прапаганды* (І. Мележ). Прыведзеныя намінацыі выражаюць эмацыянальна-ідэалагічную ацэнку з уласцівым ёй сатырычным пафасам.

Ужыванне пярэтыўных дэмініутываў у гістарычным кантэксце звязваецца з выражэннем пафасу класавай нянавісці да прадстаўнікоў пэўных сацыяльных груп і класаў: – *Дражніць будуюць... Там адны буржуйчыкі вучацца* (А. Асіпенка). – *Каровы нядоеныя і някормленыя равуць, верашчаць свінні, а навяўленыя калгаснічкі нашы чацвёрты дзень гуляюць* (А. Асіпенка). *Адных “контрыкаў” – налева, другіх, бытавікоў, – направа* (Г. Далідовіч); – *Слабец афіцэрск, – сказаў Каварскі, – але перакуем і загартуем...* (А. Асіпенка); – *А ты не больна страшчай, камісарык, – вызверыўся афіцэр* (С. Грахоўскі); *Умінскіх інстытутах энайшліся аслепленыя, страціўшыя класавае чуццё інтэлігенцікі...* (Асіпенка). *“Змылачак ты фюрэрскі”, – усміхнуўся ў думках* (Я. Брыль). *Сказала: “Толькі не з гэтым фрыцыкам”* (К. Каліна); – *Сярод немчыкаў е такія хлопцы, што хоць ты іх у зводныя бяры, – азваўся Максім Ус. – Самі гэтага каменданціка на растанцовым крыжы разануць* (С. Грахоўскі). Дэмініутыўны суфікс прыніжае прафесійную годнасць, напр.: – *А гэты шафярок... Ён тыдзень назад атрымаў правы, які ў яго вопыт...* (М. Герчык).

Сярод дэмініутыўных суфіксаў, якія ўжываюцца ў вытворных з адчужальным значэннем, найбольшай экспрэсіяй валодае суфікс *-еньк*. Будучы прадуктыўным у сферы выражэння суб'ектыўна-аб'ектнай эмпатыі, гэты суфікс выяўляе не меншую прадуктыўнасць у адчужальна-пафаснай функцыі, прыносячы ў выказанне здэкліва-пагардлівую канатацыю, напр.: – *Далёка твайму Барысу да яго [Івана]. Гэты шанавец не будзе, сам любіць, каб яго шанавалі. А як жа! Рос у мамачкі адзіненькі ды любіменькі* (Л. Гаўрылькін) (параўн.: *мамчын сыноч 'збалаваны, распешчаны хлапчук, малады чалавек'* – [2, т. 5, с. 432]; – *Ну і дурны ты, – выпаліў Сценка і пайшоў, кінуўшы напаследак: Свяценькая душа* (А. Асіпенка); *Апейка глядзеў на здаровы, загарэлы твар, на гладкія чырвоныя шчокі і тоўстыя губы, якія, мабыць, любілі смаченькае, і думаў: “Хітры, разумны. Ліс...”* (І. Мележ) і *нейкі немчык, дохленькі, дробненькі, паўтара метра з шапкай* (М. Герчык).

Спецыфічнае прагматычнае адценне прыўносіцца ў выказанне формамі множнага ліку назоўнікаў, утворанымі ад дэмініутываў, напр.: – *Без разгаворчыкаў таксама нельга, – сказаў ён [Дубадзел] павучальна, значна. “Разгаворчыкі”, – вымавіў з насмешкай* (І. Мележ); – *Не ведаю вашых настройчыкаў, а я настроены працаваць як трэба; – А не нашы настройчыкі пакіньце пры сабе* (С. Грахоўскі); – *Нельга ісці на паваду! Нельга патакаць усякім настройчыкам! Весці за сабой – вось што трэба!* (І. Мележ); – *Ведай, як мы жывем, як ваюем. Гэта табе не па тратуарчыках хадзіць* (І. Шамякін); – *Гэты, пэўна, дэкрэцікаў бальшавіцкіх навёз* (С. Грахоўскі).

Пры ўжыванні эмацыянальных дэмініутыўных форм нярэдка сустракаюцца выпадкі эмацыянальнага дапасавання – прыметнік, як і назоўнік, ужываецца ў памяншальнай форме; напр.: *Завязалася гамонка. Граптам адзін немчык, гэтка дробненькі, пусценькі і рудзенькі, як абмалочаны жытнёвы каласок, зірнуў на мае баявыя медалі ды пытае: “Дзе, пан, пух-пух і бах-бах?”* (М. Капыловіч); – *Смерць не люблю такіх, што беленькія ручкі баяцца запэцкаць у чорнай варожай крыві* (А. Асіпенка); *Побач з ёю сыноч – даволі тоўсценькі, мاردасценькі* (М. Герчык).

Аб'ектыўнай падставай фігуры міёзісу з'яўляецца семантыка недастатковасці. Ёй супрацьпастаўляецца рэфлексійны сэнс інтэнсіянальных кантэкстаў “недахопу”, параўн.: *не дастаткова і не хапае*. Значэнне недастатковасці перадаецца ў беларускай мове таксама прыставачным спосабам. Утвораная са злучэння адмоўнай часціцы *не* і прыстаўкі *да*, прыстаўка *неда-* надае дзеясловам і вытворным ад іх словам значэнне незавершанасці; напр.: *недарабіць, недакончыць, недаразвіты, недаспелы* і інш. У прагматычных кантэкстах гэтае значэнне інтэрпрэтуецца адмоўна. Сама па сабе мэта, як і іншыя суб'ектыўныя інтэнцыі, арыентавана на закончанасць і вынік.

Экспрэсіўныя вытворныя з прыстаўкай *неда-* выкарыстоўваюцца з мэтай абразіць асобу, прынізіць яе вартасць; напр.: – Ну і **недатумак ты**, Сімка (А. Асіпенка); *Маладзіца хіхікнула ўслед і да Лабановіча даляцелі словы: – Гэта мужчына: ад бабы ўцёк... Неданосак! Стоптаны лапаць!* (Я. Колас). Адмоўнае значэнне маюць словы *недавучка* (*недавук*) ‘чалавек, які не завяршыў адукацыі, вучобы, абучэння’. [Таня]: – *У твайёй Веры залатыя рукі. На ёй зараз уся майстэрня трымаецца. А я толькі **недавучка**. Нічога толкам не ўмею* (М. Машара) [2, т. 3, с. 358]; *недавьярак* ‘бязлітасны, жорсткі чалавек, ліхадзей’. [Ласяне] *яшчэ з тыдзень хадзіла. А потым і яго не стала. Таксама забілі, **недавьяркі*** (М. Ермаловіч) [2, т. 3, с. 358], *недалуга* ‘няспрытны, няўмелы чалавек; недарэка, няўклода’. – *Чаго поркаешся? От, **недалуга**, – гукнула Марфа знізу. – Хутчэй.* (М. Савіцкі) [2, т. 3, с. 358]; *недаростак* ‘той, хто не дасягнуў інтэлектуальнай сталасці’. Літаратурныя недаросткі. [2, т. 3, с. 362]; *недарэка, неданосак, недатопак* і інш. Рэзка адмоўны прагматычны змест уласцівы вытворным з прыстаўкай *неда-*, якія абазначаюць рэшткі чаго-небудзь; напр.: **Недабіткі фашысцкай аховы адыходзяць пад напорам сілы** (Я. Брыль); *Слухайце вы, **недабіткі пыхлівыя**. Вось мой рахунак, Бязмерная крыўды цана...* (К. Кірэенка).

У гістарычным кантэксце вытворныя з прыстаўкай *неда-* ўжываюцца для выражэння пафасна-ідэалагізаваных ацэнак, напр.: – *Зразумей мяне хоць і палітычна няспелым розумам, што я ў лютай нянавісці скрыгачу зубамі, калі бачу сытых, укормленых, **недарэзаных класавых тыпаў** на фоне бескультурнасці дзяцей і юнакоў* (А. Асіпенка); – *Можжа дваранін? – Дваранін без можжа. Ты яшчэ скажы, што я **буржуй недарэзаны*** (В. Хомчанка); *Псіхалогію спаўнення **нацыянальных недапекаў** да злачыннасці добра апісаў А. Адамовіч у апавесці “Карнікі”; **Караў нашых супляменнікаў Бог у час акупацыі не так нацыянальным нігілізмам, як **нацыянальнай недапечанасцю***** (У. Калеснік); параўн.: // *недапечаны ‘прыдуркаваты’ Недапечаны хлопец* [2, т. 3, с. 361].

Такім чынам, фігура міёзісу як заведамае прымяненне выкарыстоўваецца ў прагматычных кантэктах у актах эмацыянальна-ацэначнай ідэнтыфікацыі і ў сувязі з прэпазіцыянальнай функцыяй. Сатырычна-пафасная канатацыя дэмінітуўных вытворных тлумачыцца іх сувяззю з прэпазіцыянальнай функцыяй. Такая сувязь адсутнічае ў выпадках суб’ектыўнай рэфлексіі, у якой ставіцца акцэнт на падабенства, і памяншальныя формы маюць выключна меліяратыўную канатацыю.

Як фігура азначэння трактуюцца афарызм. Пафасна маркіраваныя прамовы звычайна афарыстычныя. Уласціваць афарыстычнасці прадугледжвае дакладнасць, сцісласць, лаканічнасць і лапідарнасць маўлення. У сучаснай беларускай мове сталі гістарызмамі шматлікія афарызмы сацыялістычнай рэальнасці: **Сацыялізм – не задача, а светлае будучае працоўнага народа і пралетарская фармацыя, да твайго ведама. І будаваць яго будзе рабочы клас у змычцы з бяднейшым сялянствам па сваіх законах, якія будуць пісацца ў ходзе самога будаўніцтва. Гэта буржуазія выдумвала розныя законы, каб трымаць народ у цемры і невуцтве. Мы свае задачы будзем рашаць проста: хто не з намі, той наш вораг, і мы вымецем нязгодных з намі пралетарскай мятлой** (А. Асіпенка). – *Запомні раз і назаўсёды, каб я больш ніколі не напамінаў табе: бога няма, – сярдзіта сказаў настаўнік. – Яго выдумалі папы і эксплуатаатарскія класы. **Рэлігія – опіум народа**. Запомні і паўтары: **рэлігія – опіум народа*** (А. Асіпенка). – *Вуй, вуй, ві пачувайце, пра што ён пітаецца! Нада! Хто пітае нада? **Камсамол – верны сын партыі!*** (А. Асіпенка). *І Ленін патрабаваў ад сваіх эмсараў жорсткасці, і каму як не яму належыць афарызм, што **рэвалюцыю не робяць у белых пальчатках*** (А. Асіпенка). – *У класавай барацьбе літасці няма, – хмурна сказаў Сцяпан Мікалаевіч. – **А калі лес сякуць – трэскі ляцяць. – Якія трэскі? Людзі! – крыкнуў Серафім Іванавіч*** (А. Асіпенка). – *А прыгадай кідкі лозунг: **кадры рашаюць усё!** А лепшыя кадры метадычна знішчаліся* (А. Асіпенка). **Кадры – аснова ўсяму. Баілыкоў заўсёды надаваў асаблівае значэнне кадрам** (І. Мележ).

Інстытуцыянальныя дыскурсы цяжка ўявіць без уласцівай ім **фразеалогіі**: *Потым глянуў на Апейку, паведамлі аптымістычна: – Сказаў: **голавы здымуць!*** (І. Мележ). *Перы за ўсё – вывады пра сябе, пра нашу дзейнасць. Трэба адкрыта паглядзець, **назваць рэчы сваімі імёнамі*** (І. Мележ). – *Цяпер шмат хто з тваіх прыстойных зняў маску, каб **раскачваць савецкую лодку**. Ды не выйдзе ў іх. Не выйдзе! У нас была і будзе адна партыя, **і ніякіх гваздзёў!** А хто супраць, хай саступіць з дарогі. Нас шмат...* (А. Асіпенка).

Пэўная колькасць фразеалагічных адзінак перайшла ў грамадска-палітычнае маўленне з мовы ваенных: *узяць на прыцэл, браць агонь на сябе, разведка боем, цяжкая артылерыя, вяртацца ў строй, біць адбой, адзіным фронтам, падстаўляць пад удар, трапіць у цэль, браць (узяць) на ўзбраенне, біць трывогу, перайсці ў наступленне, міна запаволенага дзеяння і пад. Пры фразеалагізацыі ваенных тэрмінаадзінак назіраецца двайная актуалізацыя – выкарыстанне словазлучэння як у прамым, так і ў пераносным значэнні. Такім чынам, у кантэксце рэалізуюцца абодва значэнні фраземы. Напрыклад, фразеалагізм *браць (узяць) на ўзбраенне* выкарыстоўваецца і з літаральна ваенным тэрміналагічным значэннем як ‘забеспячэнне арміі зброяй’, так і з *браць на ўзбраенне* ‘дамаўляцца аб аснашчэнні войска зброяй’ і *браць на ўзбраенне* ‘дзейсна выкарыстоўваць, прымяняць у сваёй практыцы, дзейнасці’ [2, т.1, с. 404–405].*

Заклучэнне. Саслоўе як сацыяльная група не з’яўляецца грамадскім інстытутам – не мае інстытуцыянальных прыкмет і ўласцівасцей класа. Адносіны паміж рознымі саслоўямі выяўляюцца ў этычным

феномене чужасці (“сваё-чужое”). Між тым, ідэалагізацыя жыццёвых стасункаў прыводзіць да нехарактэрных для этычна-рэфлексіўных элементаў мовы семантычных зрухаў. Яны набываюць неўласцівы ім дыскурсіўны змест і становяцца выразнікамі пафасу. Назвы людзей паводле саслоўнай прыналежнасці часцей становяцца выразнікамі сатырычнага пафасу. Палітызацыя жыцця прыўносіць у этычныя назвы рэвалюцыйны пафас, якім суправаджаецца стан сацыяльнага напружання, міжнацыянальныя канфлікты і крызісныя з’явы. Як вынік, неантаганістычныя па сутнасці супярэчнасці становяцца антаганістычнымі і маюць адкрыты выхад у практыку вуснага і пісьмовага маўлення.

ЛІТАРАТУРА

1. Волков, А.А. Курс русской риторики / А.А. Волков. – М. : Издательство храма св. муч. Татианы, 2001. – 480 с.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : “БелСЭ” імя П. Броўкі, 1977–1984. – Т. 1. – 1977. – 608 с. ; Т. 2. – 1978. – 768 с. ; Т. 3. – 1979. – 672 с. ; Т. 4. – 1980. – 768 с. ; Т. 5, кн. 1. – 1983. – 663 с. ; Т. 5, кн. 2. – 1984. – 608 с.
3. Аннушкин, В.И. Риторика. Вводный курс : учеб. пособие / В.И. Аннушкин. – М. : Флинта, 2006. – 292 с.
4. Бадзевіч, З.І. Каб ты доўга жыў... Праклёны ў творах Якуба Коласа / З.І. Бадзевіч // Мова – літаратура – культура : VII Міжнар. навук. канф., прысвечаная 130-годдзю з дня нараджэння Я. Купалы і Я. Коласа, 27–28 верасня 2012 г., Мінск, БДУ : зб. навук. арт. / [пад агульн. рэд. Т.І. Шамякінай]. – Мінск : Бел. дзярж. ун-т, 2012. – С. 126–130.
5. Крапіва, К. Збор твораў : у 5 т. / К. Крапіва. – Мінск : Маст. літ., 1974–1976. – Т. 5 : Нарысы, артыкулы, пераклады. – 1976. – 447 с.
6. Солахаў, А.В. Рытмічна-гукавая і вобразна-выяўленчая арганізацыя беларускіх праклёнаў / А.В. Солахаў, В.А. Ждановіч // Текст. Язык. Человек : сб. науч. тр. : в 2 ч. ; редкол.: С.Б. Кураш (отв. ред.) [и др.]. – Мозырь : МГПУ им. И.П. Шамякина, 2017. – Ч. 2. – С. 28–32.
7. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
8. Полякова, Е.Н. Из истории русских имен и фамилий. Книга для учащихся / Е.Н. Полякова. – М. : Просвещение, 1975. – 160 с.

Паступіў 22.04.2020

PATHOS STRATEGIC ARSENAL: FIGURES AND ACTS OF SPEECH

T. IGNATYUK

The article explores the means of expression and the effective manifestation of the individual as a social unit that create the strategic arsenal of the pathos category. Particular attention is given to the pragmatically marked figures of speech, speech acts and phraseology that are part of the strategic arsenal of the pathos category. Dialogues and isolation figures are delineated and analyzed. The first include appeals, slogans, appeals, curses. Definition figures include identity definitions, myosis, pathetically labeled aphoristics and phraseology. Examples of speech figures are given in order to demonstrate their pragmatic significance of his speech and to argue that the pathos of speech is tightly connected to the social status and the identity identification of the speaker.

Keywords: social contradictions, pathos, figures of dialogism, figures of isolation, identity.